

TURLI TILLAR TIZIMIDA KULOLCHILIK ATAMALARINING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI*D. Narzullayeva¹**Annotatsiya:*

Mazkur maqolada tillar tizimida kulolchilik atamalarining leksik-semantik xususiyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, ingliz, o'zbek va tojik tillarining terminologiya tizimida bir-biridan o'zining ayrim qo'llanish xususiyatlariga ko'ra farq qiluvchi juda ko'p terminlar mavjudligi ham isbotlangan.

Kalit so'zlar: atama, leksik tahlil, leksik qatlam, kulolchilik terminlari, so'z, lug'aviy birliklar, terminologiya.

doi: <https://doi.org/10.2024/239z2z85>

Barchamizga ma'lumki, kulolchilik eng qadimgi xalq hunarmandchiligi sanaladi va bu soha mutaxassislari bugungi kungacha ushbu lug'at turkumini tushunish ya'ni kulolchilik atamalarini tushunishda ko'plab muammolarga duch kelishmoqda, chunki bu sohaga oid atamalar chuqur o'rganilmagan va tadqiq qilinmagan. Ushbu turdagi terminologiyani o'rganish, tadqiq qilish va qiyoslashning eng muhim jihatlaridan biri shuki, kulolchilik sohasi mutaxassislari bugungi kungacha uning ruscha shakllaridan foydalanganlar va uni doimiy ravishda ona tilida tushuntirishga muhtoj bo'lib kelganlar.

Mazkur tadqiqotda qiyosiy tillardagi kulolchilik atamalarining leksik-semantik xususiyatlari o'rganilib, tahlil qilinganligi bilan bir qatorda kulolchilikning lug'at va atamalarida ko'p ma'nolilik, assimilyatsiya va sinonimiya kabi turli lisoniy hodisalar mavjud bo'lib, atamalarning g'ayritabiiy hodisalar bilan uyg'unlashuvi masalalari ham ushbu maqolada ochib berilgan. "Loy" atamasi kulolchilik sohasida asosiy atamalardan biri hisoblanib, u juda ko'p ma'noga ega bo'lib, manbalarda quyidagicha izohlanadi: "Yopishqoq tuproq, tuproq, sopol, tuproq va suv aralashmasi va vaqt o'tishi bilan qattiqlashadi yoki quriydi". Gilning inglizcha ekvivalenti gil nomi bo'lib, talqin madaniyatlarida u quyidagi ma'nolarga ega: "Loy – nam bo'lganda yumshoq, quruq bo'lsa qattiq bo'ladigan tuproq turi. Loydan idish, g'isht kabi narsalarni yasash uchun shakllanadi va pishiriladi"; ho'l bo'lganda qolipga solinadigan, g'isht, kulolchilik va sopol buyumlar tayyorlash uchun quritilib pishiriladigan qattiq, yopishqoq mayda donali tuproq; loydan kichikroq, odatda 0,002 mm dan kam zarralari bo'lgan cho'kindi; tennis korti uchun qotib qolgan loy yuzasi; loydan yasalgan sud; inson tanasining moddasi bu, jonsiz loy" [4; 24] - qattiq, yopishqoq, nozik tanali tuproq nam bo'lganda qayta ishlanadi va quritilgan va pishirilgandan so'ng uni tayyorlash uchun ishlatiladi. Sopol va kulolchilik mahsulotlari; zarralari loydan kichik, odatda 0,002 mm dan kam bo'lgan cho'kindi; tennis korti uchun loy korti sifatida ishlatiladigan qotib qolgan tuproqning yuqori qatlami; maqola inson tanasi; o'lik tuproq Qayd etilgan besh ma'nodan faqat

¹ *Narzullayeva Diyora Zayniddin qizi, Samarqand davlat chet tillar instituti tayanch doktoranti*

birinchi, ikkinchi va uchinchi ma'nolari "loy" so'zining kulolchilik sohasida atama sifatida qo'llanilishini bildiradi.

Ingliz, o'zbek va tojik tillarining terminologiya tizimida bir-biridan o'zining ayrim qo'llanish xususiyatlariga ko'ra farq qiluvchi juda ko'p terminlar mavjud. Shuni ta'kidlash kerakki, o'xshash so'zlar orasida tarkibiy farq ham mavjud. Shuning uchun morfologik mansubligiga qarab, solishtirma tillarning sinonimlarini quyidagi tarkibiy guruhlariga bo'lish mumkin: a) oddiy sinonimlar, ya'ni faqat bitta o'zakdan iborat sinonimlar: jar, sabu, kosa, chashka, ko'za, qozon; b) yasama sinonimlar, ya'ni o'z tarkibida ergash gapli, qo'shimchali va qo'shimchasi bo'lgan sinonimlar: qozon, kosa, guldun, quyoshli, humdon. v) murakkab sinonimlar, ya'ni ikki yoki undan ortiq ildizdan tashkil topgan sinonimlar: loy kulol, kulol [1;140], loydan yasalgan kulol, loy kulol, yarim palma. Masalan, obdasta murakkab termini ikki ildizdan, ya'ni suv va dastadan iborat bo'lib, uning sinonimlari qo'l yuvish uchun boshqa murakkab ot, sun'iy ot quyosh va sodda ot [2; 450] ko'rib chiqiladi. Ingliz tilidagi obdasta atamasining ekvivalenti tor-naced jug.

Ingliz tilining atamalariga kelsak, shuni aytish mumkinki, asl atamalar yunon va lotin tillari bo'lib, ular to'g'ridan-to'g'ri ushbu tillardan va boshqa tillar orqali olib kelingan. Yevropa xalqlarining Sharq bilan keng tarqalgan madaniy aloqalari yunon tilining eroniy va hind-evropa tillariga kuchli ta'sirini keltirib chiqardi. Ko'rsatilgan atamalarining aksariyati lotin morfemalariga ega bo'lgan ingliz tilidan farqli o'laroq, tojik tilida arab va rus iqtiboslari ko'proq uchraydi. Kimyoviy nomlar, xossalari va fizik miqdorlari hamda ayrim sopol buyumlarning nomlari bu tillarda kulolchilik yoki sopol atamalarining shakllanishida asosiy rol o'ynaydi, masalan: qo'shimcha – qo'shish, qo'shish; agent - ob'ekt, material; arcanum - arcana; amorf - amforik; bariy - bariy; keramika - keramika; colo(u)r – rang; korund - sunboda; gips - gips; elim - elim; tortishish - tortishish, og'irlik; oqim - erish, erish; temir - temir; litiy - litiy [3; 15] va boshqalar.

Xulosa qilib aytganda, ingliz, o'zbek va tojik tillarining terminologiya tizimida bir-biridan o'zining ayrim qo'llanish xususiyatlariga ko'ra farq qiluvchi juda ko'p terminlar mavjud. Shuni ta'kidlash kerakki, o'xshash so'zlar orasida tarkibiy farq ham mavjud. Demak, sinonimiya hodisasi ingliz, o'zbek va tojik tillarining sopol atamalariga ham xos bo'lib, aksariyat hollarda bu atamalarining kupchiligi bir-birini almashtirib turishi mumkin. Shuni alohida ta'kidlash joizki, omonimlar bir tomondan kulolchilik terminologiyasida so'zlarning ma'no farqi tufayli paydo bo'lsa, ikkinchi tomondan ularning adabiy tilda paydo bo'lishi haqiqiy tartibdir. Bundan tashqari, omonimlarning ko'pchiligi fan va texnikaning turli sohalari va sanoat va ishlab chiqarish o'rtasidagi bir qator so'zlarning ma'nosidagi katta farqlar natijasida paydo bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1]. Айни С. – «Ёддоштҳо» – Душанбе, – Адиб, 1990. – С. 197.
- [2]. Гаффуров Б. «Тоҷикон» (Таърихи қадимтарин, асрҳои миёна ва давраи нав) – Душанбе, – Нашириёти «Дониш», 2008. – С. 818.
- [3]. Иброҳимов С. Фарғона шеваларининг касб-ҳунар лексикаси. I - Тошкент: Фан, 1956. 16- бет
- [4]. Нуров П. Г. Становление и развитие таджикской физической терминологии. Автореф...дисс.... – Душанбе, 1997. – 27 с.